

**Nikša Božić**Mentor prof. dr. sc. **Mladen Obad Šitaroci**

Sveučilište u Zagrebu

Arhitektonski fakultet

HR - 10000 Zagreb, Kačićeva 26

E-mail: nbozic@rocketmail.com

**Pregledni znanstveni članak • Subject Review****UDK • UDC** 711.424(497.5 Solin)**Rukopis primljen • Manuscript Received:** 01.10.1997.**Članak prihvaćen • Article Accepted:** 03.12.1997.**Solin**

Pregled povijesnoga i urbanističkog razvoja grada

**Solin**

An Overview of Historical and Urban Development

**Ključne riječi • Key words**

arheološka istraživanja	archeological research
Gospin otok	Gospin otok
grad Solin	Solin
kartografija	cartography
Salona	Salona

**Sažetak • Abstract**

U članku se daje pregled povijesnoga i urbanog razvoja na prostoru današnjega grada Solina. Urbani razvoj grada tijekom stoljeća prikazan je i na kartografskim priložima napravljenima na temelju brojnih literarnih izvora.

The article is an overview of the historical and urban development on the area of today's Solin. Urban development of the town during the centuries is presented on maps based on various literary sources.

## 1. Uvod

Ovaj je članak nastao kao rezultat istraživanja literature povijesnom i urbanističkom razvoju grada Solina provedenoga radi izrade integralnog rada *Urbanističko rješenje gradskog centra Solina*.\*

Da bi se započela bilo kakva razmišljanja o budućnosti grada Solina i počele osmišljavati nove prostorne intervencije, potrebno je dobro upoznati njegove bogate povijesne slojeve. Prepoznavanje njihove važnosti, njihovo adekvatno prezentiranje i ugradnja u suvremeno gradsko tkivo, ali još važnije - u svijest građana Solina - najveći je potencijal za budući razvoj grada.

O Solinu, našem najpoznatijem i najvažnijem antičkom lokalitetu, važnome mjestu iz vremena početaka hrvatske države i velikom vjerskom središtu objavljeno je mnoštvo znanstvenih radova, stručnih i novinskih članaka, knjiga i brošura. Međutim, do danas nije objavljena nijedna sintezna povijest grada.<sup>1</sup>

Ovaj je prikaz skromni pokušaj da se ta praznina popuni, a poseban je naglasak stavljen na grafičke priloge koji prikazuju širi prostor grada.

Osim najpoznatijega i najčešće obrađivanog lokaliteta koji obuhvaća prostor antičke Salone, prikazane su lokacije niza prapovijesnih nalaza, suburbanih građevina i nekropola iz rimskog razdoblja grada, kasnijih starohrvatskih (većinom sakralnih) građevina, ostataka srednjovjekovnih naselja, građevina iz doba turske prisutnosti te niza novijih građevina iz XVII, XVIII. i XIX. st., na koje često zaboravljamo kada govorimo o solinskim povijesnim spomenicima<sup>2</sup>.

## 2. Pregled povijesnoga i urbanističkog razvoja grada

### 2.1. Prapovijesni Solin

Početak naseljavanja na širem solinskom prostoru do danas nije moguće prostorno ni vremenski točno locirati. Arheološke nalaze možemo pratiti još od neolitskih vremena, a osobito su poznata ona iz metalnog doba (eneolitski i kasniji nalazi)<sup>3</sup>.

O položaju ilirskog naselja bilo je objavljeno nekoliko mišljenja<sup>4</sup>, no novija istraživanja pokazuju da začetkom današnjeg Solina možemo smatrati skup naselja koja su pripadala ilirskim Delmatima. O većem broju naselja govori i pluralni oblik imena grada - *Salonae*, koji se odnosio na skup naselja širega salonitanskog područja<sup>5</sup>.

Najveće od njih nalazilo se neposredno uz današnju cestu Solin - Klis i prilično je velikih dimenzija<sup>6</sup>. Od ostalih utvrđenih lokacija do danas su poznate gradine u Uvodićima, Gradina iznad izvora Jadrata te gradina Žižina glavica<sup>7</sup>.

### 2.2. Solin u vrijeme grčke prisutnosti na Jadranu

Osim spomenutih ilirskih naselja, početkom IV. st. prije Krista, kada grčka *Issa* osniva svoje kolonije na obali (*Tragurion* i *Epetion*), na prostoru između današnjeg Vranjica i Klisa nalazio se skup naselja.

To je i doba kada se na prostoru široke delte rijeke Salone (današnji Jadro) pojavljuje veće delmatsko naselje. Delmatska luka

\* Rad je, pod mentorstvom prof. dr. sc. Mladena Obada Šćitarocija, rađen tijekom ak. g. 1996/1997. na Arhitektonskom fakultetu u Zagrebu. Osim mentoru, za dragocijene sugestije prilikom pisanja ovog članka zahvaljujemo se i prof. dr. sc. Bruni Miliću.

1 Malo cjelovitiju sliku povijesti grada moguće je dobiti iz ovih radova: *Antička Salona* (zbornik radova, ur. N. Cambi), Književni krug, Split, 1991; *Starohrvatski Solin* (zbornik radova, ur. Ž. Rapanić), Književni krug, Split, 1992; *Starohrvatski Solin* (katalog izložbe, ur. E. Marin), Arheološki muzej Split, Split, 1992; Katić, L.: *Solin od VII do XX stoljeća: Prošlost i spomenici Solina*, Solin, 1971.

2 Najbolji su primjer toga danas umiruće mlinice na Jadru koje će se ili trajno devastirati različitim pregradnjama ili će se pak zbog nebrige pridružiti ostalim solinskim arheološkim ruševinama.

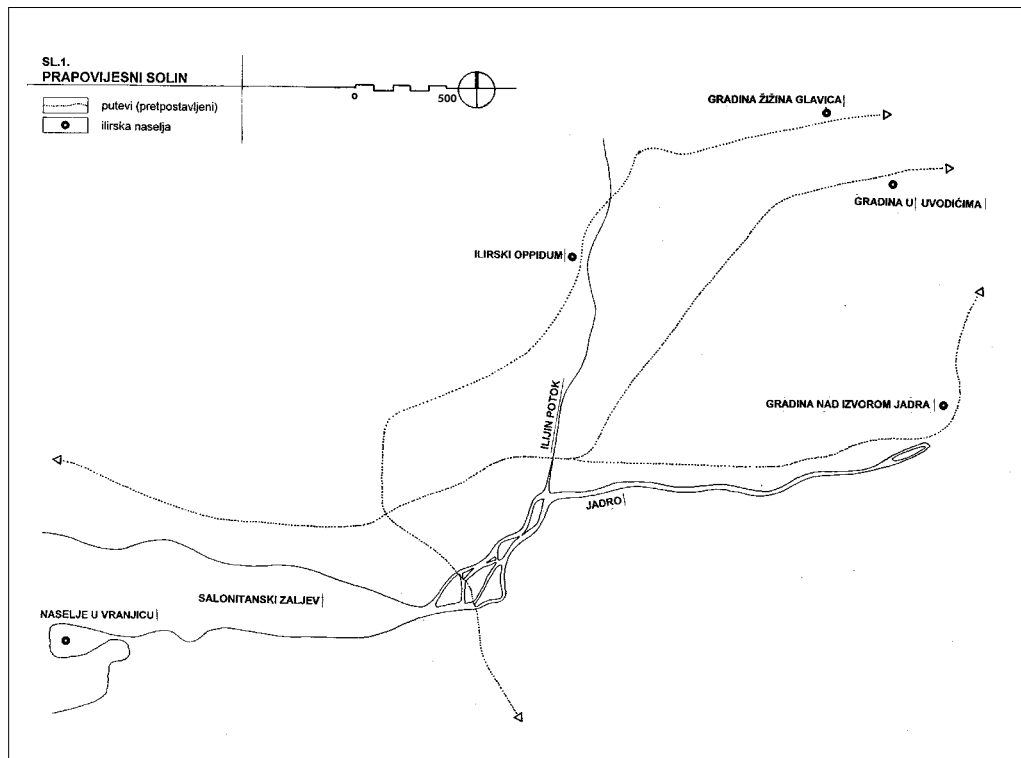
3 Rendić - Miočević, 1977:54.

4 Više o tome u: Cambi, 1991a:11.

5 Rendić - Miočević, 1985:48.

6 Nažalost, kao i ostali solinski spomenici, i taj je lokalitet suvremenom cestom presječen na dva dijela.

7 Cambi, 1991a:13.



koju spominje i Strabon nalazila se najvjerojatnije na prostoru budućega rimskog grada, i to u njegovu središnjem dijelu<sup>8</sup>. To se naselje opasuje zidinama (zidine kod tzv. *Porte Caesarea* arheolozi datiraju na kraj II. st. prije Krista<sup>9</sup>) te postaje jednom od najvažnijih ilirskih naseobina, osobito nakon pada ilirske prijestolnice Delminiuma u II. st. prije Krista. Od tada važnost ostalih utvrđenih naselja na širem salonitanskom prostoru slabi.

Opasani gradski perimetar imao je oblik nepravilnog trapeza, a osnovna gradska komunikacija bila je prapovijesna cesta, kasnije nazvana *via principalis*, koja se protezala u smjeru istok – zapad.<sup>10</sup>

Iako u Saloni nije bilo organizirane grčke (isejske) zajednice, stanovnici *Traguriona* i *Epetiona* živjeli su u zajedništvu s delmatiskim stanovništvom koje je kontroliralo važan "kliški" prolaz prema ilirskoj unutrašnjosti<sup>11</sup>, što je rezultiralo trgovačkim vezama i kulturnim utjecajima.

Razvijajući se na vrlo povoljnome mjestu u zaljevu, Salona je imala brojne prednosti u odnosu prema Issi: bila je to dobro zaštićena luka na križanju važnih komunikacija i s dobrim vezama s unutrašnjošću, imala je rijeku kao izvor pitke vode (ali i kao pokretačku snagu za mlinove) te okolno područje koje je bilo vrlo pogodno za uzgoj sredozemnih kultura. Iako je grad imao veliku važnost, osim brojnih natpisa i ostataka keramike koji svjedoče o grčkoj prisutnosti i koji su pronađeni na prostoru grada<sup>12</sup>, malo je drugih sačuvanih ostataka.

Salona je postala zanimljiva Rimljanima u vrijeme kada se oni pojavljuju na istočnoj obali Jadrana upravo zbog njezina položaja

#### SL. 1. Solinski prostor u prapovijesti

Izradio • Made by N. Božić (prema: Cambi, 1991a)

#### FG. 1. The Solin area in prehistory

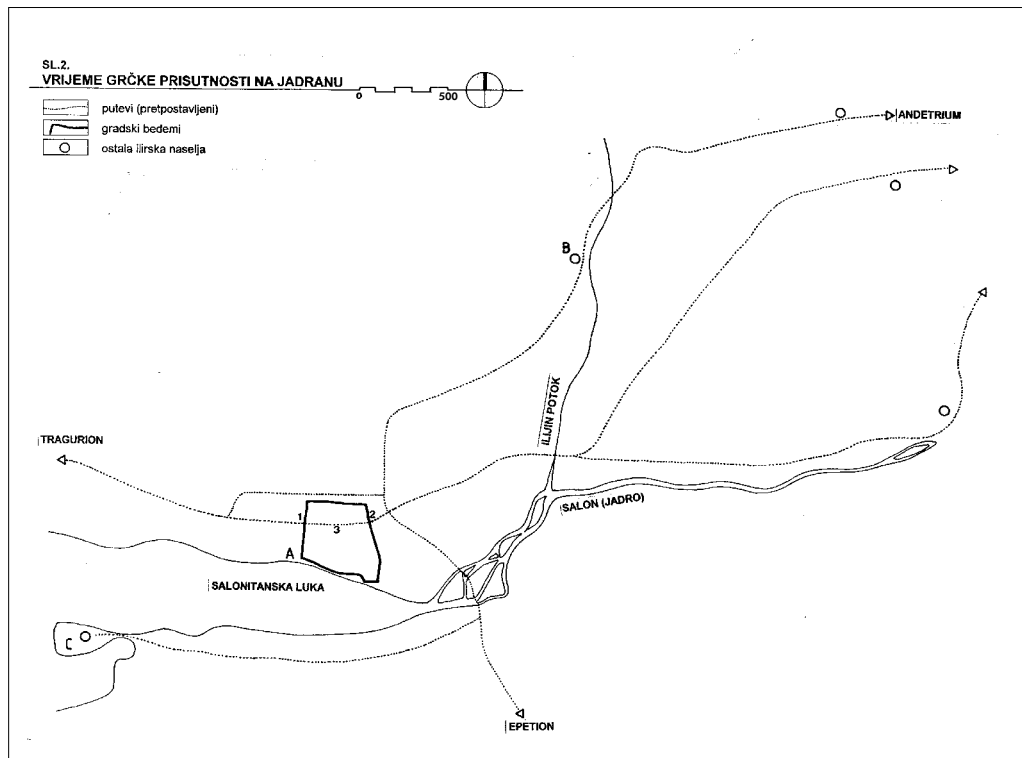
8 Dyggveovi nazivi *Urbs vetus*, *Urbs antiqua* i *Urbs Graeca*, kao i Rendić – Miočevićev *Urbs quadrata* odnose se na isti prostor. *Urbs Graeca* je najneprikladniji jer Salona nikada nije bila grčki grad (Rendić – Miočević 1985:52, Cambi, 1991b:449).

9 Kaehler, 1930-34.

10 Cambi, 1991a:17.

11 Rendić – Miočević, 1977:55.

12 Rendić – Miočević, 1977:55.



**SL. 2. Solinski prostor u doba grčke prisutnosti**

**Izradio • Made by**  
N. Božić (prema: Kaehler, 1930-1934; Rendić - Miočević, 1977; Cambi, 1991a, 1991b)

**FG. 2. The Solin area during Greek presence**

**13** Prvog ratovanja zapravo i nije bilo, već su Salonitanci prilično miroljubivo dočekali rimskog prokonzula omogućivši mu "zimovanje u svom primorskom gradu", što je rezultiralo i većom prisutnošću italjskog stanovništva u gradu, (Rendić - Miočević, 1977:55).

**14** Abramić, 1917a:41.

**15** Rendić - Miočević, 1985:51.

**16** Glavni salonitanski forum datira iz kasnijeg razdoblja. Vjerojatno je da se središte nalazilo u neposrednoj blizini kasnijeg foruma, na mjestu kazališne zgrade: to bi moglo objasniti i neobičnu orijentaciju malog hrama južno od kazališta, koji je stariji od kazališne zgrade. Rendić - Miočević, 1980:258.

**A** isejsko - delmatska luka; **B** ilirski oppidum; **C** naselje u Vranjicu; **1** Porta Graeca; **2** Porta Caesarea; **3** Via Principalis

**A** The Delamatae harbour; **B** Illyrian oppidum; **C** Settlement in Vranjic; **1** Porta Graeca; **2** Porta Caesarea; **3** Via Principalis

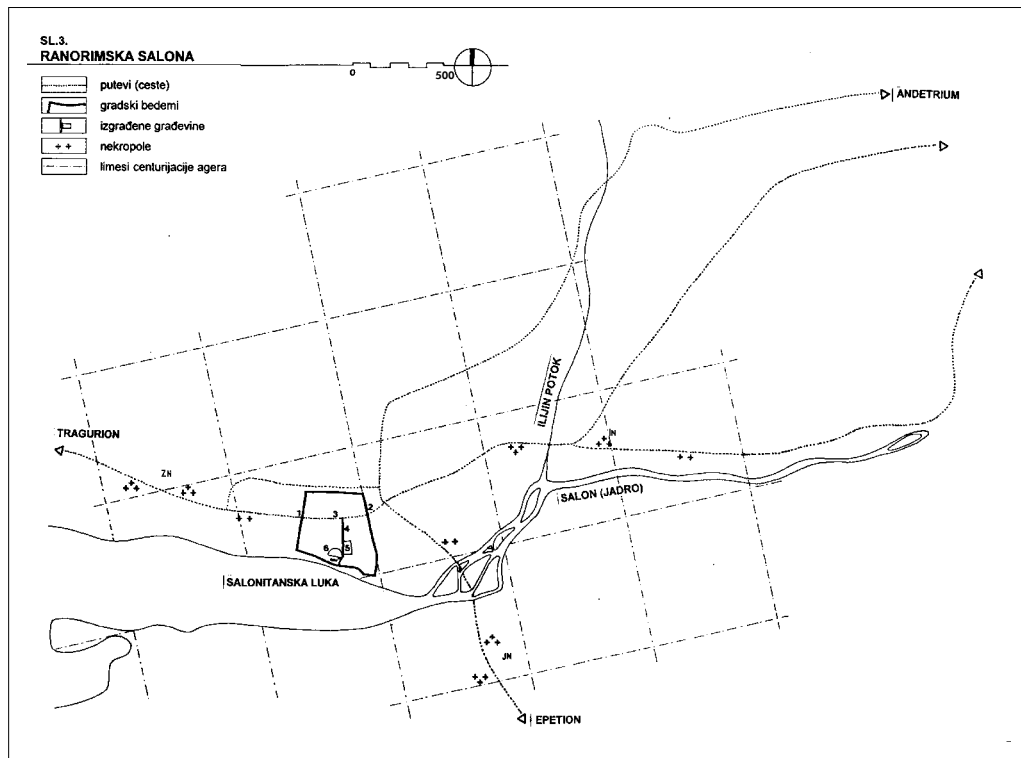
kao stvorenoga za buduće veliko središte. Rimljani su tako priskočili Isejcima u pomoć u jednom od ratova što su ih oni vodili protiv Delmata. U Saloni je nakon uspješnog ratnog pohoda 119. g. prije Krista, prezimio prokonzul Lucije Cecilije Metel, koji u svom opisu događaja prvi put spominje ime grada: *Salonae*<sup>13</sup>. Od tada se ionako izmiješano stanovništvo Salone obogaćuje novim, italjskim elementom, što predstavlja početak novog velikog razdoblja grada.

## 2.3. Rimaska Salona

### ■ 2.3.1. Ranorimska Salona

Za vrijeme jednoga delmatskog ustanka, 78. g. prije Krista, u Dalmaciju je stigao prokonzul Gaj Koskonije. Osvojio je Salonu i od tada je u gradu prevladao rimski utjecaj<sup>14</sup>. Iako se grčki jezik održao kao službeni sve do vladavine Cezara, usporedno s ilirsko-isejskom naseobinom egzistirao je i *Conventus civium Romanorum*.

Do danas nije objašnjeno kako je nastala urbanistička integracija starog delmatsko-isejskog naselja i mlađega rimskog naselja u jedinstvenu urbanu aglomeraciju<sup>15</sup>. Arheološki ostaci iz tog prvobitnog razdoblja nisu brojni niti se zna gdje je u tom razdoblju bilo gradsko središte<sup>16</sup>.



1 Porta Graeca; 2 Porta Caesarea; 3 Decumanus Maximus; 4 Cardo Maximus; 5 forum s kapitolijem; 6 kazalište; 7 hram kraj kazališta; ZN zapadna nekropola; IN istočna nekropola; JN jugoistočna nekropola

1 Porta Graeca; 2 Porta Caesarea; 3 Decumanus Maximus; 4 Cardo Maximus; 5 Forum with capitol; 6 Theatre; 7 Temple beside the theatre; ZN Western Necropolis; IN Eastern

U građanskom ratu između Cezara i Pompeja, za razliku od *Isse*, Salona se svrstala uz Cezara. Pompejev legat Marko Oktavijan neuspješno je opsjedao Salonu u vrijeme kada je većina obalnih gradova već bila podčinjena Pompeju. Nakon pobjede u ratu 48. g. prije Krista dolazi do značajne dedukcije veterana, pri čemu Cezar uzdiže grad na razinu kolonije te se on otada zove *Colonia Martia Iulia Salonae*<sup>17</sup>. Od tog trenutka utjecaj Salone nezaustavljivo jača usporedno sa slabljenjem utjecaja *Isse*, a dovođenjem i naseljavanjem veterana u njoj Salona postaje dominantno rimski grad.

Za razliku od prijašnjih stanovnika rimskog konventa, novi se koloni znatnije bave i zemljoradnjom, što se odražava i na centurijaciji salonitanskoga *agera*<sup>18</sup> pri čemu se glavni *cardo* limitacije *agera* podudara s istočnim zidom grada<sup>19</sup>.

Ubrzo nakon uzdizanja grada na rang kolonije gradi se vodovod od izvora rijeke Salona, grad se utvrđuje zidinama<sup>20</sup>, a gradi se i cestovna mreža koja postaje temelj trgovačkog prometa, ali i pacifikacije unutrašnjosti zemlje. Time se utjecaj Salone osjeća sve do rijeke Save u Panoniji te grad postaje najvažnije trgovačko središte Ilirika.

Iz I. st. potječe najstarija faza salonitanskoga foruma s trodijelnom kulturnom građevinom<sup>21</sup>. Sredinom stoljeća<sup>22</sup> gradi se i zgrada kazališta

### SL. 3. Ranorimska Salona

Izradio • Made by N. Božić (prema: Abramić, 1917a; Dyggve, 1933; Rendić - Miočević, 1958, 1977, 1980, 1985; Marin, 1988; Cambi, 1991a, 1991b)

### FG. 3. Early-Roman Salona

17 Suić, 1958:84.

18 Tragovi centurijacije vidljivi su i danas na prostoru od Trogira prema zapadu, te do rijeke Zrnovnice na istoku: najbolje ih je moguće pratiti u kaštelanskom polju, a i neke ulice današnjeg Splita imaju smjerove nekadašnjih limesa.

19 Suić, 1958:79.

20 Pri tome je dio (istočnih) bedema služio kao nosač vodovoda: to je vjerojatno i razlog što su sačuvani i kasnije, kada su, nakon proširenja grada na istok, izgubili obrambenu funkciju, (Rendić - Miočević, 1958: 58).

21 Dyggve, 1933:244.

22 Rendić - Miočević, 1977: 58.

23 Cambi, 1991a:18.

24 Cambi, 1991a:18.

25 Rendić – Miočević, 1977: 61.

26 Procjene broja stanovnika Salone temelje se na proračunima koji su uzimali u obzir veličinu foruma odnosno broj mjesta u amfiteatru. Međutim, ni jedan od tih proračuna nije potpuno točan, jer je saloni-tanski forum dobio svoje dimenzije prije većih proširenja grada; a s druge strane amfiteatar je bio građen tako da je mogao primiti i stanovništvo iz okolnih naselja (više o tome u: Suić, 1976:200). Ukoliko uzmemo u obzir da bi navedene brojke podrazumijevale gustoću stanovanja između 800 i 1100 stanovnika po hektaru *intra muros*, može ih se smatrati pretjeranim. Moglo se dakle raditi samo o stanovništvu šireg prostora.

27 "Ova se nekropola počela nazivati još u prošlom stoljeću in 'horto Metrodori', što je pogrešno, jer hortus nije neki vrt Metrodora u kojem se počelo zakapati, nego se natpis u kojem se spominje taj natpis odnosi samo na grobišnu parcelu Metrodora. To je zapravo standardni naziv za grobišnu parcelu određene veličine na kojoj postoji hortikulturno uređenje i veći broj grobnica."; Cambi, 1991a: 21.

28 Zapadna je nekropola najbolje istražena saloni-tanska nekropola. Bila je djelomično uništena još u antičko doba prilikom širenja grada. Daljnju devastaciju prouzročilo je probijanje ceste u Marmontovo doba, da bi se konačno osamdesetih godina ovog stoljeća većim dijelom našla ispod "splitske zaobilaznice".

29 Više o nekropolama vidjeti u: Marin, 1988: 39; Cambi, 1991a: 21.

30 Arhigalska funkcija bila je najviši stupanj u hijerarhiji metroačkog svećenstva; Medini 1980-81: 306.

31 Marin, 1988: 22.

32 Više o razvoju kršćanstva u Soloni vidjeti u: Abramčić, 1917b; Rendić – Miočević, 1979b; Gabričević, 1987a, 1987b; Marin, 1988.

jugozapadno od foruma, pri čemu je iskorištena blaga padina terena pa se stoga i dogodilo da gledalište bude okrenuto prema jugu. Ostale građevine iz tog razdoblja slabije su istražene. Od ulične mreže danas su nam poznate samo dvije glavne komunikacije: *decumanus maximus*, koji se protezao u smjeru istok – zapad po liniji starije komunikacije, te *cardo maximus*, koji se, gotovo ortogonalno na glavni dekuman, spuštao na jug dotičući zapadnu stranu foruma i odvajajući ga od zgrade kazališta.

Već se u I. st. grad počeo postupno širiti izvan središnjeg dijela, duž cesta što su od Salone vodile do ostalih gradova. Zbog takvog više-manje stihijskog načina širenja grada za urbanizam Salone karakteristična je "nepravilnost ulične mreže, pri čemu se to odnosi na glavne ulice grada koje nastaju duž cesta, dok se sporednim ulicama nastojalo stvarati više-manje pravilne insule"<sup>23</sup>.

Grad se osobito brzo razvio u II. st. znatno povećavši svoje područje i broj stanovnika. Bilo je to uglavnom doba mirnog i spokojnog života, koji je bio narušen za vrijeme provala Kvada i Markomana sedamdesetih godina, kada se i novi dijelovi grada (poznati kao *Urbs orientalis* i *Urbs occidentalis*) opasuju zidinama<sup>24</sup>. Zgrada amfiteatra, izgrađena već prije na prostoru zapadnog suburbija, bila je uklopljena u novi sustav gradskih zidina<sup>25</sup>. Prostor grada *intra muros* tada je obuhvaćao 516 800 m<sup>2</sup>, a procjenjuje se da je u njemu živjelo između 40 i 60 tisuća<sup>26</sup> stanovnika. Tijekom cijeloga srednjeg vijeka i novog doba nijedan grad na obali nije se ni približio tome broju, a tek će Split između dva svjetska rata dosegnuti broj stanovnika koji je tada imala antička Salona! Nažalost, od stambene arhitekture sačuvano je (istraženo je!) vrlo malo ostataka, pa je nemoguće dati sliku tipične saloni-tanske stambene insule odnosno kuće.

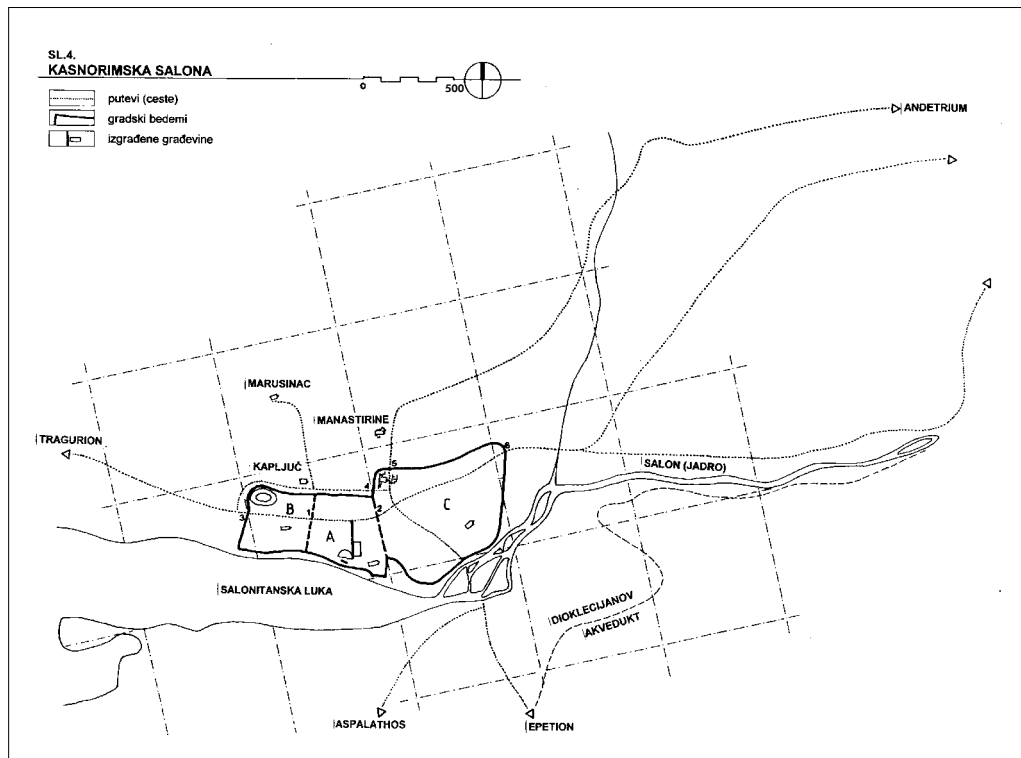
Duž glavnih cesta, izvan gradskih zidina, protezale su se nekropole, od kojih su najpoznatije zapadna (poznata i kao nekropola *In horto Metrodori*<sup>27</sup>), duž ceste koja je vodila u Tragurion<sup>28</sup>, zatim istočna, koja se protezala istočno od *Porte Andetrije* duž *Via Gabiniana* sve do Majdana na istoku (mnogo slabije istražena), te jugoistočna (duž *Via Munita*), koja se protezala sve do obala rijeke Salona i preko nje<sup>29</sup>.

Već od kraja I. st. u Soloni možemo pratiti i razvoj važnijih religija jer je grad kao važna luka bio plodno tlo za brojne strane kulture. Od istočnjačkih religija u prvom su razdoblju najdublji korijen pustile religije perzijskog božanstva Mitre i maloazijske božice Kibele (*Magna Mater*). Da je Salona bila važno središte metroačke religije svjedoči i podatak da je tu u I. st. bio osnovan i arhigalat<sup>30</sup>. Potkraj stoljeća u Solonu su stigli i prvi kršćanski misionari iz Rima<sup>31</sup>, ali će trebati pričekati još neko vrijeme da se ta religija znatnije ukorijeni u gradu.

### ■ 2.3.2. Kasnorimska Salona

U III. st. nastaje druga važna faza u razvoju grada: *starokršćanska Salona*. Početke kršćanstva u Soloni možemo pratiti još od kraja I. st., ali tek je novi val misionara s istoka, koji u grad dolaze u III. st., pridonio stvaranju čvrste i snažne zajednice vjernika<sup>32</sup>.

Vjernici su se u početku zbog poznatih zabrana nalazili u privatnim kućama: sačuvani su takvi prvi sakralni prostori blizu nekadašnjih terma (tzv. oratorij A) te dva prostora u unutrašnjosti amfiteatra koji su služili za tajno okupljanje kršćana (kasnije je jedan pretvoren u memorijalnu kapelu posvećenu mučeniku Asteriju).



1 Porta Graeca; 2 Porta Caesarea; 3 Porta Occidentalis; 4 Porta Suburbia; 5 Porta Capraria; 6 Porta Andetria; 7 forum; 8 teatar; 9 amfiteatar; A urbs vetus; B urbs occidentalis; C urbs orientalis

1 Porta Graeca; 2 Porta Caesarea; 3 Porta Occidentalis; 4 Porta Suburbia; 5 Porta Capraria; 6 Porta Andetria; 7 Forum; 8 Theatre; 9 Amphitheatre; A Urbs vetus; B Urbs occidentalis; C Urbs orientalis

Sredinom III. st., za vrijeme Valerijana<sup>33</sup>, u Saloni je mučen biskup Venancije, i može se reći da je time započeo salonitanski *kult mučenika*. Najpoznatiji salonitanski mučenik svakako je bio biskup Domnio, koji je potkraj stoljeća obnovio kršćansku zajednicu u Saloni, doživio mučeničku smrt za vrijeme Dioklecijana<sup>34</sup>, da bi kasnije postao zaštitnik solinske (a kasnije splitske) nadbiskupije.

Iako je za kršćansku zajednicu u gradu počelo jedno od najtežih razdoblja, u Dioklecijanovo je doba grad doživio najveći procvat, za razliku od drugih većih gradova Carstva u kojima se već u III. st. opažaju prvi znakovi nazadovanja. Decentralizacija Carstva što ju je proveo Dioklecijan dobro je došla Saloni, koja je time postala vodeći grad na tom području<sup>35</sup>.

U spomenutom razdoblju učinjene su i znatne pregradnje foruma, kada je promijenjena i orijentacija trga te izgrađeni trijemovi ukolo<sup>36</sup>.

Početkom IV. st., nakon posljednjih progona kršćana, na grobljima izvan grada počinju se pokopavati kršćani, pogotovo oko grobova mučenika<sup>37</sup>. Najpoznatija su groblja Manastirine, Kapljuč i Marusinac<sup>38</sup>, sva smještena sjeverno od grada. Kršćani se pokopavaju i na ostalim grobljima izvan grada (zapadna i istočna nekropola, Crikvine, Ruptotine). Sredinom IV. st., najprije na Kapljuču<sup>39</sup>, a zatim i

#### SL. 4. Kasnorimska Salona

Izradio • Made by N. Božić (prema: Abramić, 1917a; Marin, 1988; Cambi, 1991a, 1991b)

#### FG. 4. Late-Roman Salona

33 Marin, 1988: 24.

34 10. travnja 304. g.

35 Abramić, 1917a: 44.

36 Rendić – Miočević, 1977:58.

37 Više o starokršćanskim grobljima u : Marin, 1988: 39.

38 Na Manastirinama su pokopani Venantius i Domnius, na Kapljuču Asterius, Antiochianus, Gaianus, Telius i Paulinianus, a na Marusincu Anastasius. Svi su ti *solinski mučenici* prikazani na poznatome mozaiku iz Venancijeva oratorija u Lateranu u Rimu, što dovoljno svjedoči o snazi spomenutog kulta mučenika u Saloni.

39 Marin, 1988: 40.

na Manastirinama i Marusincu<sup>40</sup>, počinju se podizati velike ceme-terijalne bazilike<sup>41</sup>.

Te su bazilike utjecale i na kasniju pojavu sličnih građevina unutar gradskih zidina. U Saloni je tako tijekom V. st. izgrađen velik broj bazilika: dvojne bazilike (*basilicae geminae*) u episkopalnom centru; *basilica de Porta Caesarea*, *basilica cum baptisterio* i *basilica iuxta portum* u središnjem dijelu grada, te *basilica occidentalis* na zapadnom, odnosno bazilike *occidentalis* i *llynac* u istočnom dijelu grada<sup>42</sup>. Od ostalih građevina valja spomenuti biskupski dvor i krstionicu u sklopu episkopalnog centra, a zanimljivi su i ostaci manufakturne zgrade pronađene u neposrednoj blizini.

Prilikom podjele Carstva 395. g. Dalmacija je kao dio prefekture Ilirika pridodana zapadnoj polovici Carstva, a prezes provincije stolovao je u Saloni<sup>43</sup>.

U V. st., za vrijeme opasnosti od Gota i Huna, salonitanski bedemi, pogotovo oni sjeverni, više su puta ojačavani, a grad je služio kao siguran zaklon brojnom stanovništvu koje je bježalo iz sjevernih dijelova pokrajine<sup>44</sup>.

Nakon polustoljetne vladavine Ostrogota, u ratovima između Bizanta i Istočnih Gota tridesetih godina VI. st. Dalmacija i Salona imale su važnu ulogu svrstavši se uz cara Justinijana. Bizantski vojskovođa Konstancije obnavlja grad, a nakon uništenja Istočnogotskog Carstva Dalmacijom je upravljao prokonzul i prefekt sa sjedištem u Saloni. Nova crkva križnog tlocrta u episkopalnom centru i ona centralnog tlocrta s kupolom u Gradini najvažniji su solinski spomenici iz Justinijanova doba.

Od početka VI. st. počinju se graditi crkve i samostani i izvan gradskih zidina: tada nastaju samostani u Rižinicama<sup>45</sup> i Crikvinama te cemeterijalna bazilika na istoku, na mjestu gdje će u srednjem vijeku biti sagrađena poznata Šuplja crkva<sup>46</sup>. Osim sakralnih građevina, izvan zidina grade se i *ville rusticae*; poznate su takve građevine u Majdanu, Rižinicama i na Gospinu otoku.

Kasnije razdoblje bizantske vladavine u Saloni obilježeno je stagnacijom i propadanjem grada zbog "visokih poreza, stalnih unutrašnjih nemira i sve snažnijih napada Avara i Slavena"<sup>47</sup>. U prvim godinama VII. st. napadi bivaju sve češći i jači, sve dok konačni pad grada 614. g.<sup>48</sup> nije označio i kraj antike na našim prostorima.

Nakon tog događaja solinski biskup prelazi u Split, koji je sa Salonom činio svojevrsno jedinstvo još od postdioklecijanova doba<sup>49</sup>. Glavni grad zemlje i sjedište uprave postao je pak porušeni, ali ubrzo i obnovljeni Zadar<sup>50</sup>.

Na prostoru šire urbane zone vjerojatno je ostao dio starosjedilaca u naseljima koja su se protezala po obroncima Kozjaka i Mosora, no većina se stanovnika sklonila u bolje utvrđenu Dioklecijanovu palaču te na obližnje otoke.

Novopridošli Hrvati naselili su se u neposrednoj blizini antičkoga grada, vjerojatno se koristeći i nekim građevinama unutar grada, no važno je naglasiti kako se u porušenoj Saloni nije nikada više obnovio gradski život.

## 2.4. Starohrvatski Solin

Nastajanjem novoga hrvatskog naselja na istočnom rubu grada<sup>51</sup> nastaje novo razdoblje grada - starohrvatski Solin, pri čemu nastaje potpuna promjena urbanog karaktera i značenja grada. Društveni

40 Uključujući i specifičnu, tzv. *basilicu discoperu*: otkrivenu baziliku.

41 "...za šire slojeve novih vjernika poganske tradicije kulta mrtvih bile su kudikamo privlačnije od dugočas-nih homilija pa i samog euharistijskog obreda u gradskim bazilikama. Zbog toga se prišlo radikalnom, ali u isti mah i dobro smiš-ljenom zahvatu: nad grobovima mučenika Crkva je počela dizati bazilike mon-umentalnih razmjera, ali tako da se sam grob mu-čenika našao u prezbiteri-ju, što znači u prostoru predviđenom za kler. Na taj način bilo je olakšano da se kult mrtvih kanalizira u željenom pravcu..." (Ga-bričević, 1987a:332).

42 Svi nazivi prema: Marin, 1988:32.

43 Abramić, 1917a:44.

44 Godine 424. tu se sklonila i Gala Placidija, Honorijeva sestra, sa svo-jim maloljetnim sinom, budu-ćim carem Valentijanom III.

45 Na tom je mjestu kas-nije nastao i srednjovjekovni benedikтинski samostan.

46 Marin, 1988:42.

47 Abramić, 1917a:45.

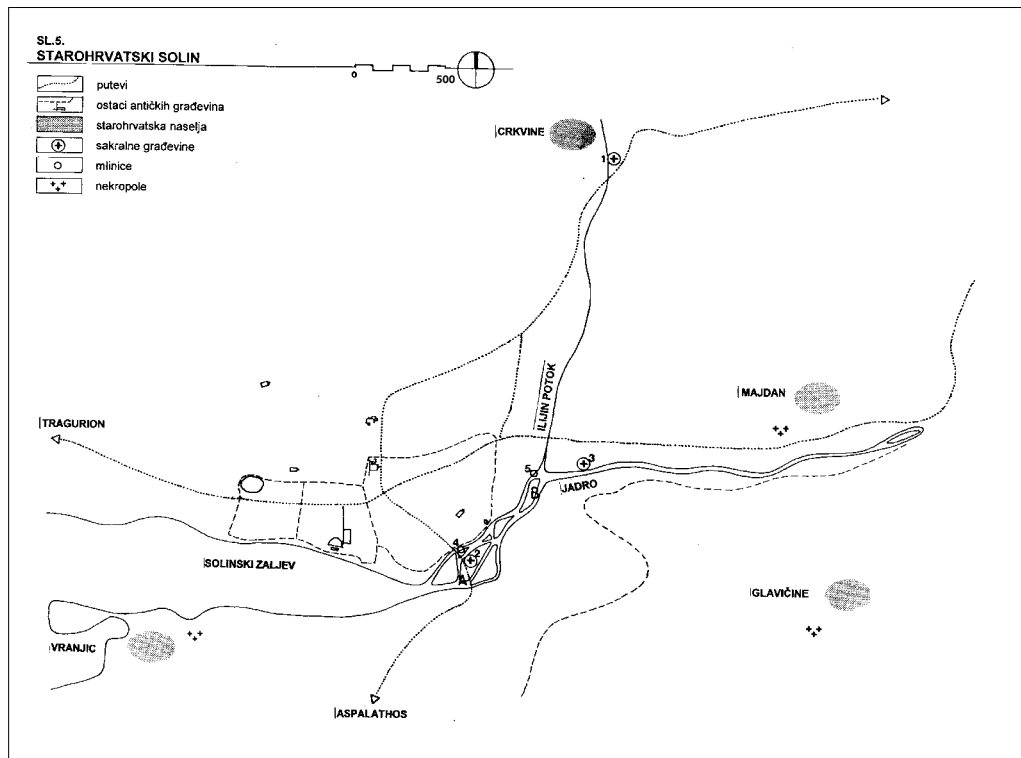
48 Novija istraživanja sve su bliža mišljenju da se pad Salone zbilo malo kas-nije: 625. g., kako navodi i Toma Arhiđakon ili čak kasnije, tridesetih ili četr-desetih godina VII. st. O tome više u: Jakšić, 1979. i Cambi, 1991b:495.

49 Cambi, 1991b:497.

50 Abramić, 1917a:45.

51 Premda nije moguće pouzdano utvrditi položaj prvobitnog naselja, neki su autori (Dyggve) skloni pretpostaviti kako se ono nalazi-lo jugoistočno od zidina Salone - na Gospinu otoku, gdje se nalazila "prirodna utvrda okružena vodom, gradište (*Wasserburg*), odakle se kontrolirao put i gdje se u prvo pogansko doba nastanio knez" (Piteša i sur., 1992:121).





**A** Gospin otok; **B** Dvorine; **1** Rižinice - benediktinski samostan; **2** Sv. Stjepan; **3** Sv. Petar i Mojsije (Šuplja crkva); **4** mlinica Velika Galija; **5** mlinica samostana sv. Stjepana (približna lokacija!)

A Gospin otok island; B Dvorine; 1 Rižinice - Benedictine monastery; 2 St Stephen; 3 SS Peter and Moses (the Holow Church); 4 Velika Galija mill; 5 mill of St Stephen's Monastery (approx. loc.)

### SL 5. Starohrvatski Solin

Izradio • Made by  
N. Božić (prema: Katić, 1952, 1955, 1992; Piteša i sur., 1992)

### FG 5. Early-Croatian Solin

razvoj hrvatskog etnikuma što ga u to vrijeme karakteriziraju stočarsko-ratarske zajednice nije uvjetovao potrebu stvaranja urbane aglomeracije. Međutim, oni se koriste ekonomskim i političkim prednostima koje im pruža solinsko područje (rijeka Jadro, bogata vodom i ribom, plodno polje i obližnji šumarci i pašnjaci; blizina Splita i veze sa zaleđem...), pa se uz solinsku rijeku grade ne samo građevine utilitarnog karaktera (mlinice) nego i reprezentativno-vjerskog tipa (bazilike, grobnice).

Ruševine stare Salone ostaju dojmliiv predio<sup>52</sup>, a samo je na pojedinim lokalitetima izvan zidina zabilježen nastavak života<sup>53</sup>. Prva naselja nalazila su se najvjerojatnije na obroncima Kozjaka i Mosora, no pravih arheoloških ostataka nemamo sve do onih iz IX. st. Iz tog su nam razdoblja poznata naselja Crkvine na sjeveru, uz Ilijin potok; Majdan na desnoj obali Jadrta i naselje na lijevoj obali s pripadajućim grobljem u Glavičinama<sup>54</sup>. Kontinuitet naseljavanja tih lokaliteta moguće je pratiti do u XII. st.

Iz IX. st. potječu i prvi pisani dokumenti o prisutnosti Hrvata na solinskom prostoru. To je prije svega povezano s knezom Trpimirovom koji je održavao bliske veze s franačkim carem, te je u te krajeve doveo samostanski red benediktinaca, koji su, kao i u ostatku srednjovjekovne Europe u to doba, stupovi kulture i

<sup>52</sup> "To je kao da niču mladice iz panja posječenog drveta. Davno trajanje, samo prekinuto kao podloga mladu rastu" (Katić, 1992: 9.)

<sup>53</sup> Srednjovjekovni samostan u Rižinicama i Šuplja crkva izgrađeni na mjestima prijašnjih građevina, kontinuitet ukopavanja na prostorima zapadne i istočne nekropole i dr.

<sup>54</sup> Piteša i sur., 1992.

**55** "Jelić, a za njim Kržanić, Barač i Vasić interpretiraju kompleks u Rižinicama kao utvrđeni dvor hrvatskih vladara s pogrebnom kape-lom. Jelićev je argument za ovakvu interpretaciju da je crkva bila mala za samo-stansku bogomolju, a grobovi u njoj, kao i natpis koji je pogrebnog a ne posvetnog karaktera, određuju je kao pogrebnu kapelu u kojoj je možda sahranjen i knez Trpimir" (Piteša i sur., 1992: 117).

**56** Katić navodi da naziv Rižinice potječe od riječi *riža*, koja je u srednjem vijeku označavala samostanske halje!

**57** Pronašao ga je don Frane Bulić 25. VIII 1898.

**58** "U ovom grobu počiva Jelena, službenica Božija, žena kralja Mihajla i majka kralja Stjepana, ..."

**59** Tlocrtna je dispozicija slična onoj Sv. Eufemije, Sv. Nikole u Velom Varošu i Sv. Barbare u Trogiru.

**60** O tome je li riječ o crkvi sv. Marije (Gospe od Otoka) ili pak o crkvi sv. Stjepana arheolozi su se du-go sporili (Piteša i sur., 1992: 121). Činjenica da se zna kako su na Gospinu otoku (ili u njegovoj neposrednoj bli-zini) postojale dvije crkve, a do danas je otkrivena samo jedna, potvrđuje važnost daljnjih istraživanja na tom arheološkom lokalitetu!

**61** Na temelju pronađenih vrata u zidu crkve pretpostavlja se da se samostan nalazio južno od crkve. Promijenjeni tok Jadrta otežava eventualna istraživanja.

**62** Opširnije u: Katić, 1955.

**63** Prvi podaci potječu iz darovnice Petra Krešimira iz 1069. g. kojom on daruje splitskom samostanu sv. Stjepana de Pinis mjesto za mlinicu na solinskoj rijeci.

**64** Opširnije u: Katić, 1952.

**65** Bezić – Božanić, 1992:217.

**66** Bezić – Božanić, 1992:220.

**67** Na mjestu gdje Dioklecijanov vodovod *prošica* kamenu udolinu. Iako je Bulić smatrao kako je riječ o utvr-di u Gradini, na istočnom dijelu antičkoga grada, vjerojatnije je kako je Gradina iz kasnijeg razdoblja, a položaj Hugolinove utvrde tek bi trebalo otkriti.

pismenosti. Benediktinci utemeljuju svoj samostan<sup>55</sup> u Rižinicama<sup>56</sup>, gdje je pronađen i poznati natpis *Terpimerus Divino Nutu Dux Croatorum*.

Cijelo razdoblje srednjeg vijeka u Solinu još je uvijek prilično neistraženo i naše spoznaje o tom razdoblju ovise o daljnjem tijeku arheoloških istraživanja. Jedan od najvećih starohrvatskih arheoloških nalaza jest otkriće Jelenine crkve na Gospinu otoku, sa sarkofagom kraljice Jelene iz 976. g.<sup>57</sup> Natpis na sarkofagu važan je dokument koji je popunio praznine u genealogiji hrvatske dinastije X. st.<sup>58</sup>, a precizan datum važan je zato što je pomogao pri datiranju trobrodskih bazilika s kupolom<sup>59</sup>, kakva je bila otkrivena solinska crkva<sup>60</sup>.

U borbama između papinstva i Njemačkog Carstva tijekom X. st. hrvatski vladar Dmitar Zvonimir pristaje uz papu Grgura VII. On 1075. g. (po ondašnjem bizantskom računanju 1076. g.) šalje legata Gebizona da okruini Zvonimira za kralja Hrvata i Dalmatinnaca. Taj veliki događaj za hrvatsku povijest zbio se u crkvi sv. Petra i Mojsija, tzv. Šupljoj crkvi, koja je do danas jedina sigurna krunidbena crkva hrvatskih kraljeva. Riječ je o najvećoj do sada pronađenoj starohrvatskoj bazilici, a iz pisanih se izvora može zaključiti da je uz nju postojao i benediktinski samostan, što bi tek trebalo istražiti<sup>61</sup>.

Posebnu pozornost arheologa privlači i toponim *Dvorine*, koji se odnosi na pješčani otok južno od Šuplje crkve, gdje se pretpostavlja da bi se mogli pronaći i ostaci dvorske arhitekture hrvatskih kraljeva. Položaj takve građevine na riječnom otoku tipičan je za srednjovjekovno doba (Pariz, Beč, Budim)<sup>62</sup>.

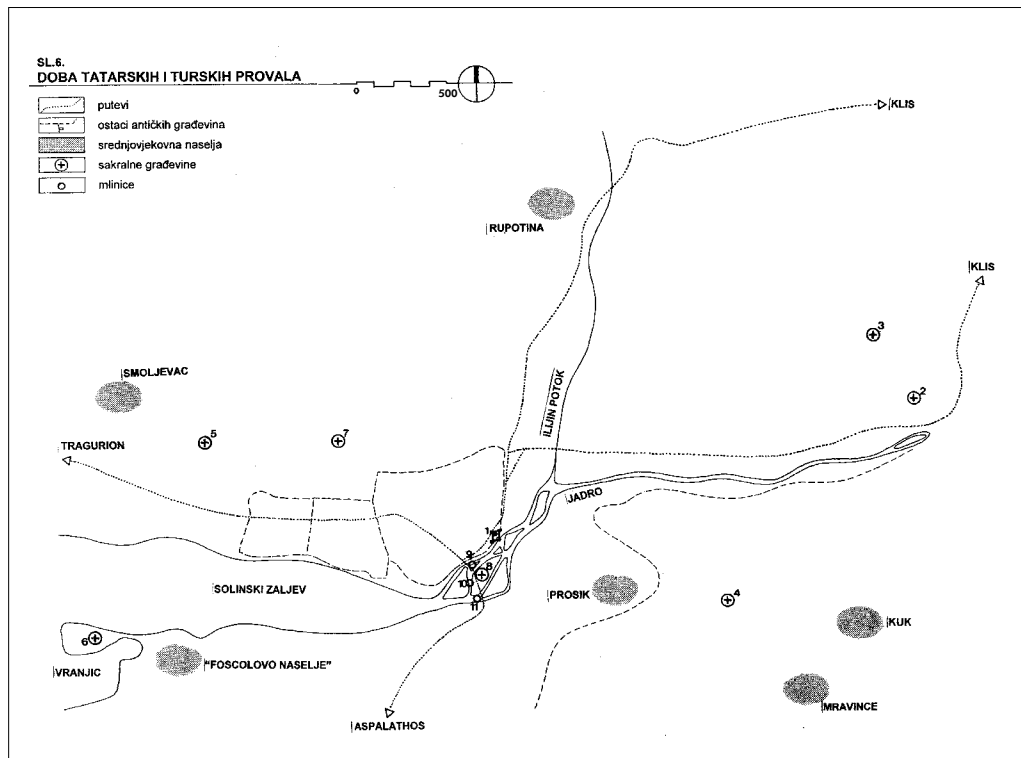
Od ranoga srednjeg vijeka najvažnija grana solinskoga gospodarstva bili su mlinovi na Jadru, za čije se postojanje zna još od rimskih vremena. Mlinovi se spominju i u ispravama hrvatskih vladara<sup>63</sup> koji ih u svojim darovnicama poklanjaju zaslužnim osobama i ustanovama. Točan položaj starohrvatskih mlinica ne može se sigurno utvrditi jer su one prve bile građene od drveta. Najstariji dio mlinice Velika Galija, koja se nalazila na mjestu najstarijeg prijelaza preko Jadrta, potječe iz XI st.<sup>64</sup>

## 2.5. Solin u doba tatarskih i turskih provala

Nakon kralja Zvonimira Hrvatska ulazi u dvojnu kraljevinu s Ugarskom, što se na solinskom području očituje potpunim zamiranjem kraljevskog života. Nakon pada hrvatske države 1102. g. solinski prostor postaje poprište nesporazuma između grada Splita, koji je priznavao vlast bizantskog cara, i grada Klisa, gdje su stolovali predstavnici hrvatsko-ugarskih kraljeva<sup>65</sup>.

Formiranjem sela Prosik i Kuk na blagim padinama Mosora te sela Smoljevca zapadno od ruševina antičkoga grada nastavlja se proces ruralizacije solinskoga bazena.

Na Jadru se nastavlja izgradnja mlinica, kojima se koriste stanovnici širokog okolnog područja, a uz mlinarstvo se razvija i prerada sukna, čime Solin postaje posrednik između stočarskih naselja u zaleđu i brojnih splitskih krojača<sup>66</sup>. Većina mlinica bile su vlasništvo splitskoga nadbiskupa. U XIII. st. grade se i srednjovjekovne crkve (Sv. Juraj i Sv. Ivan Kliški iznad izvora Jadrta, Sv. Tekla podno brijega Sutikva te Sv. Nikola u zapadnom dijelu grada).



1 Gradina; 2 Sv. Juraj; 3 Sv. Ivan Kliški; 4 Sv. Tekla; 5 Sv. Nikola; 6 Sv. Martin;  
7 Sv. Dujam; 8 Sv. Marija; 9 mlinica Velika Galija; 10 mlinica Mala Galija; 11 Jankova mlinica

1 Gradina; 2 St. Georg; 3 St. John of Klis; 4 St. Tekla; 5 St. Nicholas; 6 St. Martin;  
7 St. Doimus; 8 St. Mary; 9 Velika Galija mill; 10 Mala Galija mill; 11 Janko's mill

U poznatoj provali Tatara 1242. g. stradaju brojni solinski spomenici, među kojima i crkve na Gospinu otoku.

U XIV. st. naglo je ojačalo značenje Klisa, gdje stoluju Šubići koji se smatraju i gospodarima Solina (pogotovo mlinica, ali i dobro zaštićene solinske luke). Nesporazumi između Splita i Klisa redovito se rješavaju na solinskom polju. Kako bi se obranio od pljački Šubića, splitski nadbiskup Ugolino de Mala Branca sagradio je 1349. g. utvrdu u dijelu srednjovjekovnog naselja Prosika<sup>67</sup>. Iz 1338. g. potječe i pisani dokument iz Splita u kojemu se govori o nekoj kući što je u Splitu posjeduje samostan iz Solina (*prope domum monasterii Sancte Marie de Solin*). Tada se prvi put spominje ime Solina u njegovu kroatiziranom obliku. U XIV. st. zabilježene su i prve svečanosti u Solinu na blagdan Male Gospe<sup>68</sup>, koje će se kroz povijest održati do danas, upisujući tako Solin i na kartu velikih vjerskih središta.

Šesnaesto stoljeće u Solinu obilježava prodor Turaka koji, kako bi osvojili Klis, najprije pustoše njegovu okolicu, pa su tako opustošili i solinski prostor. Iz tog razdoblja sačuvali su se i neki arhitektonski spomenici - prije svega utvrda Gradina koju je bosanski paša Husein podigao za samo 20 dana<sup>69</sup> 1531. g.<sup>70</sup> Kasnobizantska crkva našla se unutar tvrđave, a po činjenici da se pritom očuvala, a i po tome što nije pronađen oltar, može se zaključiti da je bila pretvorena u džamiju<sup>71</sup>.

**SL. 6.** Prostor Solina u doba tatarskih i turskih provala

Izradio • Made by N. Božić (prema: Katić, 1952, 1955; Bezić - Božanić, 1992; Piteša i sur., 1992)

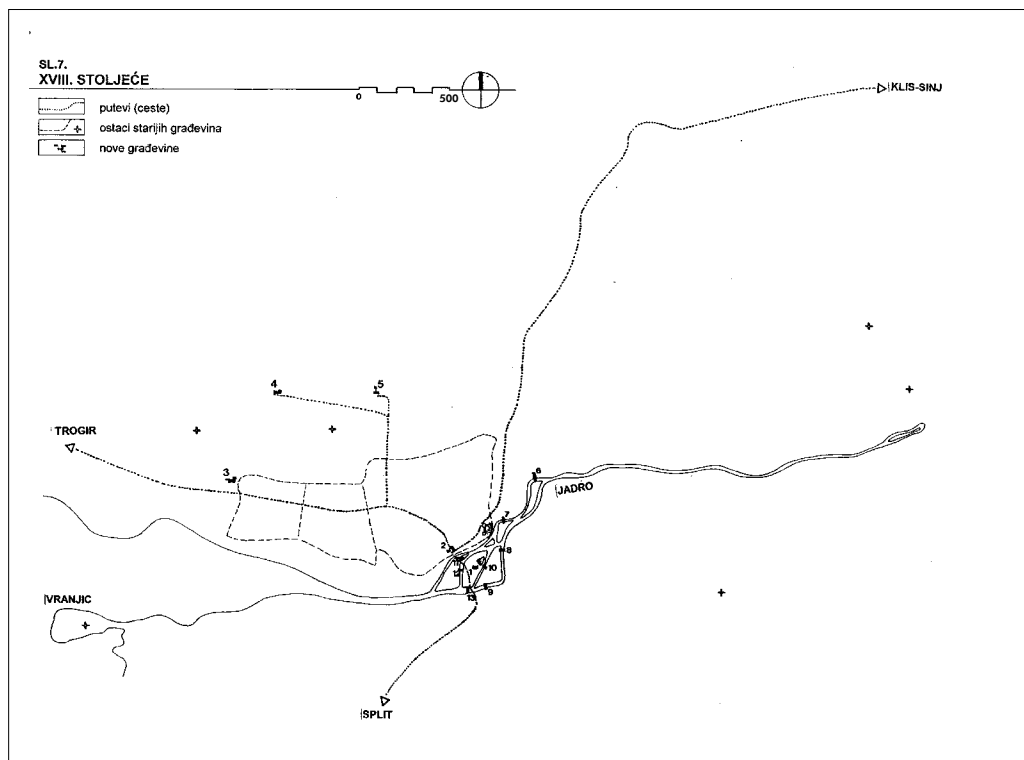
**FG. 6.** Solin area during Tatar and Turkish incursions

**68** Bezić - Božanić, 1992:218.

**69** Antička mu je Salona očito služila kao bogati kamenolom!

**70** Bezić - Božanić, 1992:219.

**71** Vjeruje se kako je tu pokopana i udovica Rustem - paše ("Hrvata") i kći cara Sulejmana Mihri Mah. Pučke legende, o kojima govori Bulić, kasnije su isprele priče da se tu nalazila Dioklecijanova kovnica novca (zecca), u kojoj je boravila začarana Dioklecijanova kći.



SL. 7. Solin u XVIII. st.

Izradio • Made by  
N. Božić (prema: Katić,  
1952, 1955; Bezić - Božanić,  
1992; Piteša i sur., 1992)

FG. 7. Solin in the  
18th century

1 crkva Gospe od Otoka; 2 kuća Šperac; 3 Paračevi dvori; 4 Milišićevi dvori; 5 Gašpini dvori;  
6 Gašpina mlinica; 7 Benzonova mlinica; 8 Aljinovićeve mlinice; 9 mlinica Mala Gabrića;  
10 mlinica Velika Gabrića; 11 mlinica Velika Galija; 12 mlinica Mala Galija; 13 Jankova mlinica

1 church of Our Lady of the Island; 2 Šperac house; 3 Parač halls; 4 Milišić halls; 5 Gašpin halls;  
6 Gašpin mill; 7 Benzon mill; 8 Aljinović mill; 9 Mala Gabrića mill; 10 Velika Gabrića mill;  
11 Velika Galija mill; 12 Mala Galija mill; 13 Janko's mill

Najvjerojatnije je upravo pod Gradinom kliški branitelj Petar Kružić bio svoju posljednju bitku 1537, kada je padom Klisa Solin postao granica između Turaka i Mlečana. Turci su se često zalijetali u pljačke na solinsko i splitsko polje, pa brojne mlinice na Jadru, koje i dalje rade, dobivaju utvrde i puškarnice<sup>72</sup>, a Turci grade i nove mlinice<sup>73</sup>. Zbog čestih turskih pljački stanovništvo srednjovjekovnih sela povlači se u sigurnija naselja: nad naseljem Kuk gradi se istoimena utvrda. Stanovnici Prosika pak naseljavaju prostor na uzvisini, gdje nastaje naselje Mravince.

Unatoč sveopćoj dekadenciji, renesansni duh dovodi u Solin Marulića i Papalića, koji tu prvi put proučavaju ruševine antičkoga grada.

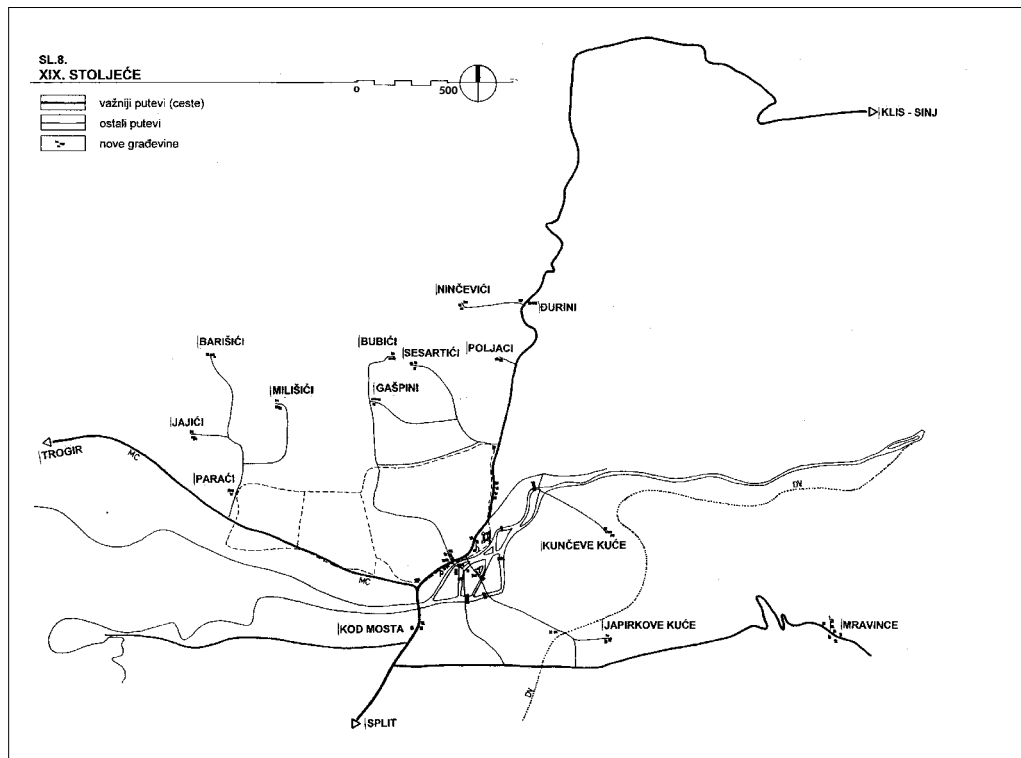
Sedamnaesto stoljeće još je uvijek u znaku ratovanja protiv Turaka. Mletački general Foscolo početkom stoljeća naseljava u Solinu oko 600 obitelji koje dovodi s prostora današnjeg Drniša kako bi mu pomogli u borbama<sup>74</sup>.

Godine 1647. general Foscolo oslobađa Solin od Turaka, no tada znatno stradaju i ruševine antičke Salone, koje Foscolo daje srušiti kako ne bi mogle poslužiti Turcima za eventualnu utvrdu (tada je srušen i amfiteatar, koji se do tada bio gotovo u cijelosti sačuvao). Salonitanske ruševine tako postaju mletački kamenolom.

<sup>72</sup> Najslikovitija od njih bila je Jankova mlinica na prijelazu preko Jadra pokraj Gospina otoka: srušena je u Drugome svjetskom ratu.

<sup>73</sup> Najveća od njih bila je mlinica Velika Galija s 15 mlinskih kola, kojom je upravljala Mihri Mah.

<sup>74</sup> Čini se da su se oni naselili na području Vranjica te na obroncima Kozjaka i Mosora, jer je u središnjem dijelu Solina, uz rijeku, vladala groznica karakteristična za to močvarno tlo.



MC Marmontova cesta; DV obnovljeni Dioklecijanov vodovod; P zgrada pošte;  
H hotel "Gašpić"

MC Marmont Road; DV renewed Diocletian's Acqueduct; P post-office building;  
H Gašpić Hotel

#### SL. 8. Solin u XIX. st.

Izradio • Made by  
N. Božić (prema: Katić,  
1952, 1955; Bezić -  
Božanić, 1992; Piteša i  
sur., 1992)

FG. 8. Solin in the  
19th century

U posljednjim borbama za Klis 1648. ponovno je stradao Solin, no tu je i kraj turske prisutnosti na njegovu širem prostoru. Nakon pada pod mletačku vlast obnavlja se i kliška tvrđava, naravno, salonitanskim kamenom.

Uz granice antičkoga grada počinju se graditi nove građevine: zapadno od Manastirina sagrađena je crkva sv. Dujma, a na mjestu nekadašnje starohrvatske crkve sv. Marije na Gospinu otoku sagrađena je mala jednobrodna crkva sa zvonikom "na preslicu" i nekom vrstom drvenog atrija uz pročelje<sup>75</sup>. To bi se moglo smatrati početkom ponovnog oživljavanja središnjeg područja Solina. Zajedno s Vranjicom<sup>76</sup>, Solin potkraj stoljeća ima 619 stanovnika<sup>77</sup>.

## 2.6. Ponovno oživljavanje urbanog života u Solinu

### ■ 2.6.1. Osamnaesto stoljeće

Hajdučke pljačke tijekom XVIII. st. ne donose bitnije smirenje na solinskom području. To je doba kada nastaju brojne kuće u obliku utvrda: Paračevi, Milišićevi, Pletikosićevi i Gašpićevi dvori.

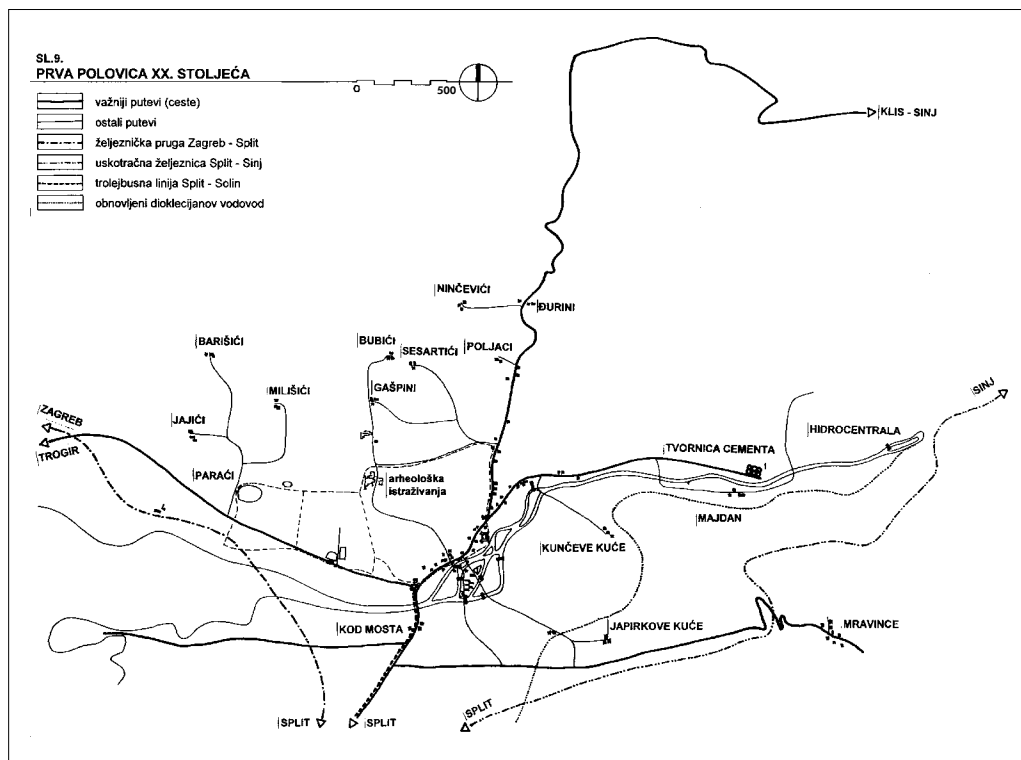
Na Jadru se grade brojne nove mlinice, a 1711. g. prvi se put spominje i Gašpina mlinica, smještena zapadno od Šuplje crkve.

Daniel Farlati na početku, a Alberto Fortis na kraju stoljeća proučavaju solinske ruševine i o njima objavljuju radove na Zapadu.

<sup>75</sup> Piteša i sur., 1992:121.

<sup>76</sup> U XVII. st. Solin pripada vranjičkoj župi sv. Martina.

<sup>77</sup> Bezić - Božanić, 1992:220.



**SL. 9. Solin u prvoj polovici XX. st. (tridesete godine)**

Izradio • Made by N. Božić (prema: Katić, 1955; Bezić - Božanić, 1992; Piteša i sur., 1992)

**FG. 9. Solin in the first half of the 20th century (the thirties)**

1 tvornica cementa "Majdan"; 2 hidrocentrala na izvoru Jadra; 3 vojarne na Gospinu otoku; 4 željeznička postaja

1 Majdan cement factory; 2 power plant on the source of the Jadro; 3 army barracks on Gospin otok island; 4 railway station

■ 2.6.2. Devetnaesto stoljeće

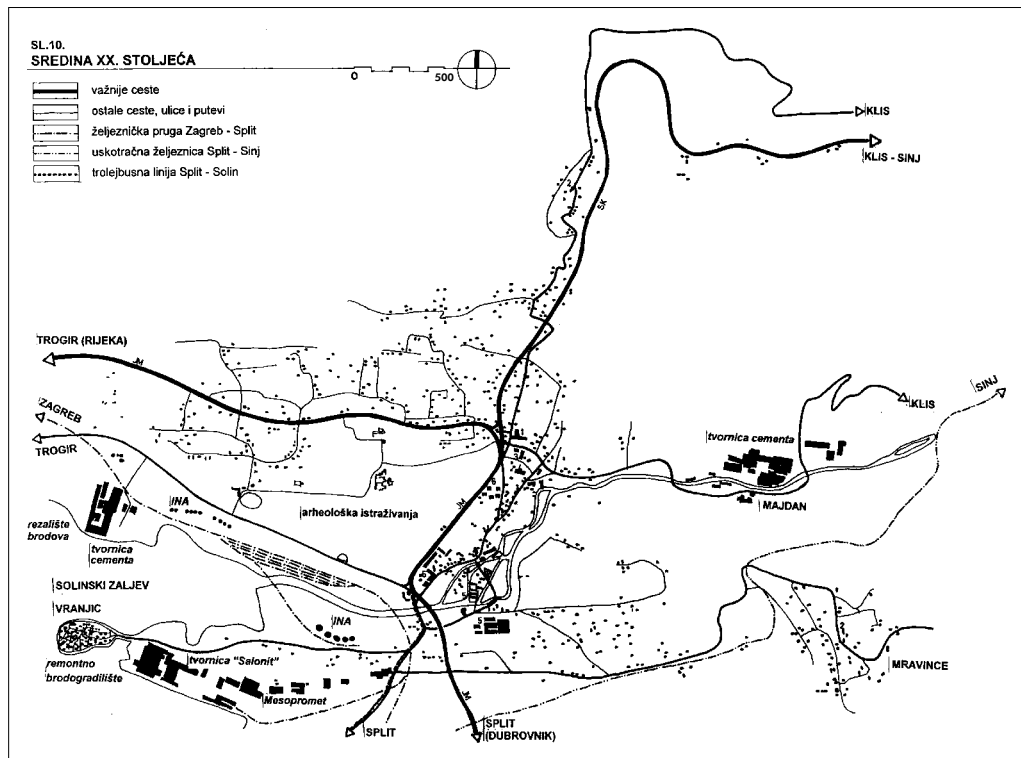
Brojne karavane tijekom XIX. st. ponedjeljkom i četvrtkom prolaze solinskim područjem na putu iz Bosne prema splitskom sajmištu. Pri povratku obično noće u Solinu, pa je to i vrijeme kada se u Solinu počeo razvijati turizam, iako na primitivnoj osnovi.

Solin je u to doba bio i omiljeno izletište Splitskana ili *splitske vlastele* koja je uživala na obalama Jadra, na Gospinu otoku ili pak u gornjem toku rijeke. Budući da je Split tek na prijelazu stoljeća dobio (obnovljeni Dioklecijanov) vodovod, bila je razvijena i trgovina čistom solinskom vodom koja se u Splitu prodavala u bačvama.

Početkom stoljeća, za vrijeme Napoleonove vladavine, general Marmont trasira cestu preko salonitanskih spomenika<sup>78</sup>, no usporedno s tim uništavanjem počinje i veće zanimanje za solinske spomenike. Godine 1818. car Franjo Josip donosi *Carški dekret* o osnivanju Arheološkog muzeja u Splitu, koji je i utemeljen dvije godine kasnije. Na solinskim ruševinama sve češće borave arheolozi Carlo Lanza, Frane Bulić, Franjo Carrara, W. Gerber, Einar Dyggve, H. Haehler i drugi. Don Frane Bulić osniva 1894. g. "Hrvatsko društvo za istraživanje domaće povijesti" pod nazivom "Bihac"<sup>79</sup>. Iste je godine na Manastirinama održan I. svjetski kongres za starokršćansku arheologiju, što je definitivno svrstalo Solin na kartu svjetski poznatih arheoloških lokaliteta.

**78** Cesta je prošla preko proscenija antičkog kazališta odvojivši ga od zgrade malog hrama koji se našao s druge strane ceste, a posljedice tog presijecanja gradskog područja osjećaju se i danas jer je prostor južno od te ceste ostao gotovo potpuno neistražen!

**79** Iz tog društva kasnije će proizići djelatnost Muzeja hrvatskih arheoloških spomenika u Splitu.



SK nova cesta Solin-Klis; JM Jadranska magistrala; 1 osnovna škola; 2 područne škole; 3 dječji vrtić; 4 Dom zdravlja; 5 vojarne; 6 višestambena naselja

SK new Solin-Klis road; JM Adriatic Coast Road; 1 primary school; 2 branch schools; 3 kindergarten; 4 medical centre; 5 army barracks; 6 residential estates

SL. 10. Solin sredinom XX. st. (šezdesete god.)

Izradio • Made by N. Božić (prema: Katić, 1955; Bezić - Božanić, 1992; Piteša i sur., 1992)

FG. 10. Solin in the mid-20<sup>th</sup> century

Prigodom posjeta cara Franje Josipa Splitu u travnju 1875. g. u požaru je stradala stara crkva na Gospinu otoku. Nova i veća župna crkva, ona koja i danas stoji na tome mjestu, sagrađena je 1880.

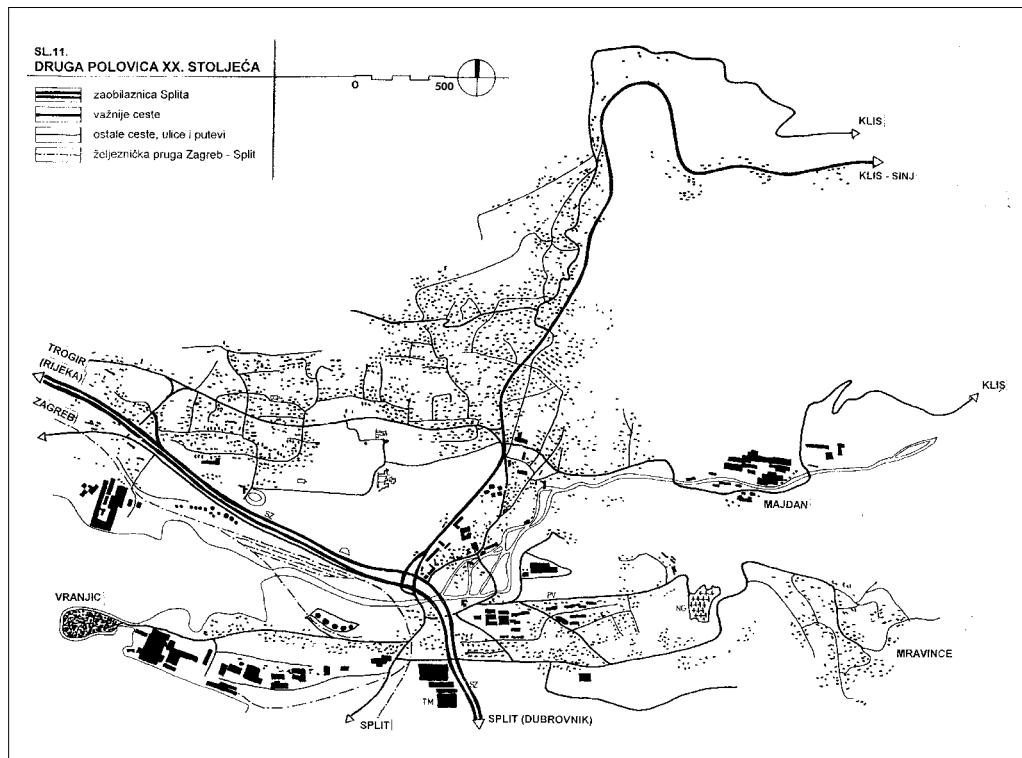
Uz cestu prema Klisu grade se pretežno individualne zgrade, ali i javne zgrade: pošta, policijska i veterinarska stanica i bivši hotel "Gašpić". Osim kuća u samom naselju, koje su se smjestile uz cestu prema Klisu, u okolici Solina niču brojni zaseoci čiji su se nazivi održali do danas.

## 2.7. Suvremeni Solin

### ■ 2.7.1. Solin prije Drugoga svjetskog rata

Početkom XX. st. područje Solina intenzivno se arheološki istražuje (F. Bulić, L. Katić, D. Rendić - Miočević, C. Clairmont).

Na prijelazu iz XIX. u XX. st. prostor Solina presijecaju infrastrukturni koridori u funkciji sve snažnijeg Splita: obnavlja se stari Dioklecijanov vodovod, gradi se željeznička pruga Zagreb – Split, kao i uskotračna željeznička pruga Split - Sinj. U okolici Solina otkrivaju se i bogata nalazišta lapora, što rezultira izgradnjom tvornica cementa, koje će daljnji razvoj grada odvesti na neke druge kolosijeke...



**SL. 11.** Solin u drugoj polovici XX. st. (osamdesete godine)

Izradio • Made by N. Božić

**FG. 11.** Solin in the second half of the 20th century (eighties)

SZ splitska zaobilaznica; TM Tvornica "Termoplastika"; PV višestambeno naselje "Priko vode"; NG novo groblje podno Sutikve

SZ Split by-pass; TM Termoplastika plant; PV Priko vode residential estate; NG new graveyard under Sutikva

U Drugome svjetskom ratu srušene su brojne zgrade u Solinu (npr. Jankova mlinica na mjestu staroga rimskog mosta preko Jadra na Gospinu otoku). Talijanska vojska sagradila je kasarnu na značajnom arheološkom lokalitetu neposredno uz župnu crkvu Gospe od Otoka, što će onemogućiti daljnja istraživanja za dugi niz godina<sup>80</sup>.

■ 2.7.2. Solin nakon Drugoga svjetskog rata: industrijsko središte

Proces brze industrijalizacije koji je uslijedio nakon Drugoga svjetskog rata pridonosi jakoj degradaciji prostora. U Solinu se grade tri tvornice cementa, tvornica azbestno-cementnih proizvoda smješta se na prilazu Vranjicu, a rezalište starih brodova u Sv. Kaju. Prostor južno od stare ceste zauzimaju instalacije razžirnoga željezničkog kolodvora i veliki naftni spremnici, a nova magistralna prometnica prolazi preko dijela antičke *urbs orientalis*, čime se arheološka zona dodatno rascjepkava. Na dijelu nekadašnjega antičkoga grada jugoistočno od spomenute prometnice sve se gušće gradi, uključujući i dva manja višestambena naselja. Šezdesetih se godina grade i veće javne građevine: osnovna škola, dječji vrtići i dom zdravlja na Bilankuši.

Solin postaje dio industrijskog bazena u zaleđu Splita, koji kao veliko industrijsko središte privlači brojne nove stanovnike koji ne uspijevaju istodobno riješiti i stambeno pitanje. Velik se broj

<sup>80</sup> Nakon oslobođenja 1945. g. vojarna je samo promijenila svoje vlasnike, ondje se održala do devedesetih godina.





**SL. 12.** Nove urbane intervencije na Gospinu otoku

Fotografija • Foto by N. Božić

**FG. 12.** New urban interventions on Gospin otok island



**SL. 13.** Novi poslovni i trgovački kompleks u centru Solina

Fotografija • Foto by N. Božić

**FG. 13.** Business and shopping buildings in central area of Solin

novopridošlih stanovnika (većinom onih nižeg socijalnog statusa) odlučuje za individualnu izgradnju bez ikakve kontrole. Goleme površine u neposrednoj okolini arheološke zone i kvalitetnih obrnaka Kozjaka i Mosora bivaju zauzete tzv. bespravnom izgradnjom, bez bilo kakve urbanističke kontrole, ali i bez osnovnih elemenata normalnoga stambenog standarda<sup>81</sup>. Solin tako postaje zapušteno industrijsko predgrađe Splita u kojemu žive tisuće stanovnika koji se ne mogu identificirati sa svojim naseljem: stari Solinjani žale za prošlim vremenima, a novopridošli za napuštenim naseljima u Zagori i Bosni.

Nakon Drugoga svjetskog rata zamiru velika arheološka istraživanja i pretvaraju se u tzv. zaštitne radove prilikom izgradnje novih građevina. Potkraj osamdesetih događa se i poznati "slučaj" splitske zaobilaznice, kada četvertračna prometnica prolazi tik do ostataka antičkog amfiteatra te prekriva prostore zapadne nekropole.

<sup>81</sup> Ni danas, na pragu trećeg tisućljeća, velik dio Solina nije spojen na kanalizacijsku mrežu!

Devedesetih godina XX. st., novom administrativnom podjelom na općine i gradove, Solin je dobio status grada. U gradu su izgrađene nove javne zgrade, uređen je vodotok Jadrna u središtu Solina, oslobođen je i zazelenjen prostor Gospina otoka, a na južnom dijelu grada niklo je novo stambeno naselje. Nova cesta Solin - Klis je pred dovršenjem, što će u budućnosti gotovo sasvim izbaciti tranzitni promet iz gradskog središta.

Nedostatak smjernica za budući razvoj grada<sup>82</sup> doveo je i do novih degradacija u prostoru: još se uvijek o Solinu razmišlja kao o industrijskom središtu, a za nove investitore kojima solinski prostor ponovno postaje zanimljiv lokacije se pronalaze *ad hoc*<sup>83</sup>.

Novouređeni prostori u središtu grada, uključujući i uređenje toka rijeke Jadrna kao osnovnu kvalitetu imaju zazelenjivanje prostora bez jasnijeg koncepta<sup>84</sup>, a rješenja uređenja nekih važnih lokaliteta (Gospina otoka, primjerice, kao arheološkoga, ali i simboličkog lokaliteta *par excellence!*) ispod su razine rješenja kakva u suvremenom urbanizmu možemo nazivati uspješnima.

Najvažniji rezultat svih recentnih uređenja u Solinu jest činjenica da su se njegovi stanovnici konačno počeli osjećati građanima grada koji se budi iz višestoljetne uspavanosti. Nakon desetljeća što ih je karakteriziralo opće sivilo, prašina iz cementara i nedostatak perspektiva čini se da je konačno u gradu zavladao duh optimizma koji će, nadajmo se, nakon prvih nespretnosti rezultirati novim kvalitetama. A u potrazi za inspiracijom u Solinu zaista ne treba ići daleko!

### 3. Zaključak

Prostor Solina bio je naseljen još od prapovijesnih vremena. Usporedno s pojavom isejskih kolonija na obali egzistiralo je i delmatsko-isejsko naselje, koje je s pojavom Rima prerاسlo u najveći grad na istočnoj obali Jadrana. Više puta proširivana, Salona je svoj vrhunac doživjela za vrijeme Dioklecijana, nakon čega slijedi razdoblje obilježeno snažnim razvojem kršćanstva. Nakon rušenja početkom VII. st. grad je napušten, a na okolnom se prostoru naseljava novi hrvatski živalj.

Važno razdoblje početaka stvaranja hrvatske države ostavilo je tragove u obliku novih arheoloških (starohrvatskih) slojeva. Nakon 1102. g. gradski život potpuno zamire, a najvažnija gospodarska grana postaju mlinice na rijeci Jadrnu. Razdoblje turskih osvajanja donosi nova rušenja, ali ubrzo nakon prestanka opasnosti gradski se život obnavlja.

Suvremeno doba označavaju počeci arheoloških istraživanja, a XX. st. obilježeno je nekontroliranim širenjem naselja uzrokovanog naglom industrijalizacijom šireg okruženja.

U budućem vremenu Solin treba nastaviti dopunjavati potrebne urbane sadržaje te stvoriti vlastiti identitet koji će ga učiniti prepoznatljivim u široj konurbaciji unutar koje se nalazi. Time se prepoznavanje važnosti arheoloških spomenika i njihovo primjerenost prezentiranje nameću kao jedini pravi odgovor, ali to zahtijeva i ponovno aktiviranje arheoloških istraživanja te nastavak rada na izučavanju povijesnih slojeva i dokumenata.

**82** Generalni plan uređenja treba se tek izraditi i usvojiti.

**83** Budući da novi industrijski pogoni, s arhitektonskim oblikovanjem kojeg bi se posramile i šezdesete, niču u neposrednoj blizini Gospina otoka, na uzvisini koja dominira još uvijek neizgrađenim južnim dijelom grada – ni činjenica da su time otvorena nova radna mjesta ne zvuči baš utješno.

**84** Događa se da o nekad zapuštenom, a danas ozelenjenom prostoru na prometnoj petlji na ulazu u Solin neki razmišljaju kao o parku (?) u koji onda premještaju kip Isusa Krista s izlikom da ga vraćaju na njegovo staro mjesto (s početka stoljeća). Činjenica da se na tome istom mjestu sada više ne odmaraju kočijaši već po brojnim kolničkim trakama jure automobili nikome se nije učinila povodom za razmišljanje o opravdanosti tog čina.

**Literatura • Bibliography**

1. **Abramić, M.** (1917a), *O povijesti Salone*, Antička Salona (ur. N. Cambi), Književni krug: 39 - 46, Split (1991)
2. **Abramić, M.** (1917b), *O povijesti kršćanstva u Saloni*, Antička Salona (ur. N. Cambi), Književni krug: 321 - 325, Split (1991).
3. **Bezić - Božanić, N.** (1992), *Solinsko polje nakon 1102 godine*, Starohrvatski Solin (katalog izložbe, ur. E. Marin), Arheološki muzej Split: 217 - 222, Split
4. **Bulić, F.** (1914), *Istraživanja istočno od Porta Caesarea u Saloni kod Pet mostova*, Antička Salona (ur. N. Cambi), Književni krug: 269 - 278, Split (1991).
5. **Bulić, F.** (1922), *Iskopavanja u Saloni kod Porta Caesarea kod tzv. Pet mostova 1916 i 1917*, Antička Salona (ur. N. Cambi), Književni krug: 279 - 288, Split (1991)
6. **Bulić, F.** (1986), *Po ruševinama stare Salone* (priredio E. Marin), Split
7. **Bulić, F.** (1992), *U kolijevci hrvatske povjesnice*, Starohrvatski Solin (katalog izložbe, ur. E. Marin), Arheološki muzej Split: 21 - 29, Split
8. **Cambi, N.** (1989), *Ilirska Salona*, "Obavijesti Hrvatskog arheološkog društva", 21, br. 3:37-41.
9. **Cambi, N.** (1991a), *Uvod*, Antička Salona (ur. N. Cambi), Književni krug: 7 - 36, Split
10. **Cambi, N.** (1991b), *Pogovor*, Antička Salona (ur. N. Cambi), Književni krug: 443 - 508, Split
11. **Dyggve, E.** (1933), *Salonitanski forum*, Antička Salona (ur. N. Cambi), Književni krug: 241 - 253, Split (1991)
12. **Dyggve, E.** (1948), *Druga basilica urbana s baptisterijem u Saloni*, Antička Salona (ur. N. Cambi), Književni krug: 391 - 396, Split (1991)
13. **Gabričević, B.** (1987a), *Kršćanstvo u Iliriku do dolaska Slavena*, Antička Salona (ur. N. Cambi), Književni krug: 327 - 352, Split (1991)
14. **Gabričević, B.** (1987b), *Najstariji kršćanski oratorij u Saloni*, Antička Salona (ur. N. Cambi), Književni krug: 353 - 366, Split (1991)
15. **Grabar, A.** (1975), *Starokršćanski spomenici Salone i počeci kulta mučenika*, Antička Salona (ur. N. Cambi), Književni krug: 409 - 415, Split (1991)
16. **Ivančević, R.** (1994), *Solinska crkva u Gradini: izuzetak ili tip*, "Bulletin razreda likovne umjetnosti HAZU", 42 (1994), HAZU: 47 - 52, Zagreb
17. **Ivanišević, M.** (1992), *Povijesni izvori*, Starohrvatski Solin (katalog izložbe, ur. E. Marin), Arheološki muzej Split: 31-88, Split
18. **Jakšić, N.** (1984), *Vijesti o padu Salone u djelu Konstantina Porfirogeneta*, Antička Salona (ur. N. Cambi), Književni krug: 427 - 441, Split (1991)
19. **Jurić, A.** (1976): *Salona - Solin*, Svetište Gospe od Otoka, Solin
20. **Kaehler, H.** (1930-34), *Porta Caesarea u Saloni*, Antička Salona (ur. N. Cambi), Književni krug: 205 - 240, Split (1991)
21. **Karaman, Lj.** (1939), *Iz kolijevke hrvatske prošlosti*, Matica hrvatska, Zagreb

22. **Katičić, R.** (1992), *Pristupajući starohrvatskom Solinu*, Starohrvatski Solin (katalog izložbe, ur. E. Marin), Arheološki muzej Split: 9-12, Split
23. **Katić, L.** (1952), *Solinski mlinovi u prošlosti*, Starohrvatska prosvjeta, S.III, 2/1952:201-219, Zagreb
24. **Katić, L.** (1955), *Solin od VII do XX stoljeća*, "Prilozi povijesti u Dalmaciji", 9:17-91, Split
25. **Kirigin, B., Marin, E.** (1989), *Arheološki vodič po srednjoj Dalmaciji*, Logos, Split
26. **Mardešić, I.** (1990), *Zaštitna arheološka istraživanja na lokaciji robne kuće u istočnom dijelu Salone*, "Kulturna baština", 15 (20):135-140, Split
27. **Marin, E.** (1988), *Starokršćanska Salona – studije o genezi, profilu i transformaciji grada*, Latina et Graeca, Zagreb
28. **Marin, E.** (1992), *Izložba "Starohrvatski Solin"*, Starohrvatski Solin (katalog izložbe, ur. E. Marin), Arheološki muzej Split:13 - 20, Split
29. **Marin, E.** (1994), *Pro Salona*, Matica hrvatska, Zagreb
30. **Matvejević, P.** (1987), *Mediteranski brevijar*, Grafički zavod Hrvatske, Zagreb
31. **Medini, J.** (1980-81), *Salonitanski arhigalat*, Antička Salona (ur. N. Cambi), Književni krug: 305 - 319, Split (1991)
32. **Miletić, Ž.** (1991), *Istočna i jugoistočna nekropola Salone*, "Radovi", 30 (17), Sveučilište u Splitu: 21 - 50, Split
33. **Piplović, S.** (1991), *Pregradnje u "velikim termama" u Salonu*, Antička Salona (ur. N. Cambi), Književni krug: 289 - 304, Split
34. **Piteša, A.; Marjanović, I.; Šarić, A.; Marasović, J.** (1992), *Arheološka mjesta i spomenici*, Starohrvatski Solin (katalog izložbe, ur. E. Marin), Arheološki muzej Split: 95 - 186, Split
35. **Rapanić, Ž.** (1977), *Dileme i prijedlog za Solin*, Arhitektura, 160 - 161: 70-76, Zagreb
36. **Rendić - Miočević, D.** (1977), *Antička Salona (Salonae) – povijesno-urbanistički i spomenički fenomen*, Arhitektura, 160 - 161: 54-69, Zagreb
37. **Rendić - Miočević, D.** (1979), *Salonitana Christiana (II): Basilica occidentalis u tipologiji ranokršćanske arhitekture Ilirika*, Antička Salona (ur. N. Cambi), Književni krug: 379 - 390, Split, (1991).
38. **Rendić - Miočević, D.** (1980), *Teatar u Salonu s osobitim obzirom na neke njegove kompozicijske i tehničke karakteristike*, Antička Salona (ur. N. Cambi), Književni krug: 255 - 268, Split (1991)
39. **Rendić - Miočević, D.** (1984), *Pitanje kronologije razvoja salonitanskih gemina*, Antička Salona (ur. N. Cambi), Književni krug: 367 - 378, Split (1991)
40. **Rendić - Miočević, D.** (1985), *Salona "Quadrata": Salonitanski oppidum (Caes. B.C.III.9) u svjetlu novih istraživanja*, Antička Salona (ur. N. Cambi), Književni krug: 47 - 63, Split (1991)
41. **Suić, M.** (1958), *O municipalitetu Antičke Salone*, Antička Salona (ur. N. Cambi), Književni krug: 65 - 98, Split (1991)
42. **Suić, M.** (1976), *Antički grad na istočnom Jadranu*, Zagreb
43. **Vrdoljak, S.; Jurković, S.; Jeličić, R.** (1991), *Idejno urbanističko rješenje Solin - Centar*, Urbanistički institut Hrvatske, Zagreb

**Summary • Sažetak****Solin**

An overview of historical and urban development

The Solin area has been settled since prehistory, which left fortified settlements of the Illyrian tribe of Delmatae. Commercial and cultural contacts with the classical world began when Greek colonies appeared on the Adriatic coast (*Tragurion* and *Epetion*). With the rise of Rome the settlement grew into the largest city on the eastern Adriatic coast, Salona. Extended several times, Salona had its peak at the time of Emperor Diocletian (early 4<sup>th</sup> c.) The last centuries of antiquity were marked by the strong development of Christianity, when many Early-Christian basilicas were built in the city, and necropolises developed in its surroundings. At the beginning of the 7<sup>th</sup> century the city was sacked by the Slavs and the Avars, after which it was deserted. The population moved into the nearby Diocletian's Palace, and Croats settled the surrounding area.

An important period, the early development of Croatian statehood, also left traces. Hamlets grew on river banks, and many Early-Croatian churches were built, some of which played an important role in the foundation of the Croatia state. At the beginning of the 12<sup>th</sup> century the Croatian kingdom declined, and so did urban life. The mills on the river Jadro became the most important economy. Turkish conquest brought new destruction, especially in the 17<sup>th</sup> century just before they left the region. Urban life was renewed quickly after danger ceased.

Archeological research began at the end of the 19<sup>th</sup> century. The 20<sup>th</sup> century has been marked by uncontrolled urban growth following the sudden industrialization of the Split area, which turned Solin into a run-down industrial suburb of Split.

In the 1990s Solin regained the status of a town and life improved significantly as public buildings and utilities were built. Elements for shaping the town's identity are sought for, and the only real answer found in recognizing the importance of archaeological monuments and their adequate presentation. This demands renewed archeological research and the continuous study of historical strata and documents.

**Nikša Božić**

**PROSTOR**

ISSN 1330-0652  
CODEN PORREV  
UDK • UDC 71/72

GOD. • VOL. 5(1997)  
BR. • NO. 2(14)  
STR. • PAG. 201-400  
ZAGREB, 1997.

srpanj - prosinac • July - December

N. Božić: Solin ...

Pag. 357-378